

P4 - Rozložitelné a nerozložitelné Markovovy řetězce

1.12 Rozložitelné Markovovy řetězce

Skupinu vzájemně sousledných stavů nazýváme uzavřenou třídou = podřetězcem. Jestliže je v řetězci taková třída pouze jedna, nazýváme tento řetězec nerozložitelný (irreducibilní) [irreducible chain]. Tvoří-li všechny stavy řetězce uzavřenou třídu a jsou-li tyto **stavy ergodické**, nazýváme tento **řetězec regulární** [regular chain].

Definice 14

Markovův řetězec se nazývá **rozložitelný** [reducible chain], jestliže v něm existuje více než jedna množina (podřetězec) takovýchto sousledných stavů.

Je-li řetězec nerozložitelný, znamená to, že v matici pravděpodobností přechodu P lze nalézt dílčí submatice s nulovými prvky.

Často se lze u **konečných rozložitelných řetězců** setkat s těmi podobami matice P :

$$(A) \quad P = \begin{bmatrix} P_1 & 0 \\ 0 & P_2 \end{bmatrix}, \text{ kde } P_1, P_2 \text{ jsou čtvercové submatice}$$

Oba podřetězce jsou zde tvořeny oddělenými skupinami stavů, kdy stavy jednoho podřetězce nejsou dosažitelné ze stavů druhého podřetězce (a tedy ani nemohou být s nimi sousledné).¹

$$(B) \quad P = \begin{bmatrix} Q & 0 \\ R & S \end{bmatrix}, \text{ kde } Q, S \text{ jsou čtvercové submatice}$$

Zde matice Q obsahuje trvalé stavy a matice S přechodné stavy. Matice R zde představuje matici pravděpodobností přechodu ze stavů přechodných do stavů **trvalých** (opačná cesta není přirozeně možná, což je indikováno nulovou maticí v pravém horním poli).

Je-li matice P rozložitelná na tvar

$$(C) \quad P = \begin{bmatrix} 0 & P_1 \\ P_2 & 0 \end{bmatrix}, \text{ kde obě „0“ jsou nulové čtvercové submatice,}$$

bude systém oscilovat **po každém kroku** mezi dvěma množinami stavů a příslušná matice P bude popisovat periodický řetězec.

Není-li matice P rozložitelná, jedná se o **regulární** řetězec, kde všechny jeho stavy tvoří uzavřený celek².

¹ V maticích P_1 a P_2 mohou být vedle trvalých stavů přítomny rovněž stavy přechodné.

² Každý stav řetězce je dosažitelný z každého jiného stavu.

1.13 Regulární Markovovy řetězce

Definice 15 Matici pravděpodobnosti přechodu nazveme **regulární**, je-li P^n pro určité konečné n bez nulových prvků. Zároveň platí, že matice P je regulární, jestliže není rozložitelná na tvary (A), (B), (C).

Lze dokázat, že matice P konverguje při $n \rightarrow \infty$ k limitní matici typu

$$A = \begin{bmatrix} a_0 & a_1 & \dots & a_M \\ a_0 & a_1 & \dots & a_M \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_0 & a_1 & \dots & a_M \end{bmatrix},$$

jejíž řádky tvoří shodné řádkové vektory $a = (a_0 \ a_1 \ \dots \ a_M)$, které nazýváme **limitní stacionární vektory**

Věta 9 Pro regulární matici P platí tyto základní vlastnosti:

1. Je-li P regulární, A je limitní matice a a je limitní vektor, pak s rostoucím n se $p.P^n$ blíží k a , ať je výchozí vektor p jakýkoliv: $\lim_{n \rightarrow \infty} p.P^n = a$.
2. vektor a jediný, pro který platí $a.P = a$; je tedy určen jednoznačně.
3. Platí, že $P.A = A.P = A$.

Limitní vektor a je možné určit následujícím způsobem:

Předpokládáme-li, že se v případě regulárních řetězců mohou všechny stavy v budoucnosti stále vyskytovat, tj. platí $0 < p_{ij} < 1$, existuje limitní rozdělení absolutních pravděpodobností vektoru $p(n)$. Potom platí

$$(1.34) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} p(n) = \lim_{n \rightarrow \infty} p(n-1) = a, \text{ kde}$$

vektor $a = (a_1 \ a_2 \ \dots \ a_M)$ je limitní stacionární vektor. Složky vektoru a lze interpretovat, jako podíly (z celku 1) z celkové doby, kterou systém stráví ve stavech 1,2,...,M v průběhu dost dlouhého časového období.

Protože platí

$$(1.35A) \quad p(n) = p(n-1).P,$$

můžeme po limitním přechodu tento vztah psát ve tvaru

$$(1.35B) \quad a = a.P.$$

Rovnice této soustavy o M neznámých $a_1 \ a_2 \ \dots \ a_M$ jsou lineárně závislé a proto nelze bez dalšího nalézt jediné řešení. Nalézt jednoznačné řešení nicméně umožňuje zavedení další přirozené podmínky, která plyne z toho, že stacionární pravděpodobnosti stavů tvoří úplnou soustavu jevů, tj. podmínky $\sum_{i=1}^n a_i = 1$.

Výpočty stacionárních pravděpodobností $a_1, a_2, \dots, a_M$ získáme tedy řešením soustavy rovnic

$$(a_0 \ a_1 \ \dots \ a_M) = (a_0 \ a_1 \ \dots \ a_M) \cdot \begin{pmatrix} p_{00} & p_{01} & \dots & p_{0M} \\ p_{10} & p_{11} & \dots & p_{1M} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ p_{M0} & p_{M1} & \dots & p_{MM} \end{pmatrix}, \text{ resp.}$$

$$(1.35C) \quad a_i = \sum_{j=0}^M a_j p_{ji} .$$

s dodatečnou podmínkou $\sum_{i=1}^n a_i = 1$.

V příkladě se zásobami kamer³ lze ukázat, že matice pravděpodobností přechodu po 8 krocích $P^{(8)}$ má tvar:

$$P^{(8)} = P^8 = P^4 \cdot P^4 = \begin{pmatrix} 0,286 & 0,285 & 0,264 & 0,166 \\ 0,286 & 0,285 & 0,264 & 0,166 \\ 0,286 & 0,285 & 0,264 & 0,166 \\ 0,286 & 0,285 & 0,264 & 0,166 \end{pmatrix} .$$

Zaznamenejme pozoruhodnou skutečnost, že každý ze čtyř řádků má identické prvky. To znamená, že pravděpodobnost toho, že systém je po 8 týdnech ve stavu j se zdá být nezávislá na počátečním stavu zásob ! Jinými slovy, jeví se, že existuje nějaká limitní pravděpodobnost, že systém bude ve stavu j po velkém počtu přechodů a že takováto pravděpodobnost je nezávislá na počátečním rozdělení pravděpodobností stavů. Tento důležitý výsledek vztahený k dlouhodobému chování **Markovových řetězců s konečným počtem stavů** nyní ukážeme:

Markovova řetězce a **jsou rovna převráceným hodnotám středních dob návratu**, tj.

$$(1.36) \quad \pi_j = \frac{1}{\mu_{jj}} \text{ pro } j=0,1,\dots,M.$$

Pojem stacionární v tomto případě znamená, že pravděpodobnost toho, že se proces nachází v určitém stavu, řekněme j , po velkém počtu přechodů směřuje k hodnotě π_j , která je nezávislá na počátečním rozdělení pravděpodobnosti výskytu stavů. Je důležité dodat, že stacionární pravděpodobnost neznamená, že se proces usídí v jednom stavu. Naopak, proces pokračuje v uskutečňování přechodů ze stavu do stavu a v jakémkoliv kroku n je pravděpodobnost přechodu ze stavu do stavu stále p_{ij} .

³ V této části textu jsou stacionární pravděpodobnosti výše zavedené jako a_j značeny π_j .

Limitní π_j mohou být také interpretovány jako stacionární pravděpodobnosti (nezaměňovat se stacionárními pravděpodobnostmi přechodu). Jestliže počáteční absolutní pravděpodobnost toho, že jsme ve stavu j je π_j (tj. $P\{X_0 = j\} = \pi_j$ pro všechna j , pak absolutní pravděpodobnost výskytu procesu ve stavu v čase $n=1,2,\dots$ je také dána těmito π_j tj. $P\{X_n = j\} = \pi_j$

Zmiňme, že stacionární pravděpodobnosti sestávají z $M+2$ rovnic pro $M+1$ neznámých. Protože existuje jediné řešení, přinejmenším jedna rovnice musí být redundantní a může tedy být škrtnuta. Nemůže to ale být rovnice

$$\sum_{i=0}^M \pi_i = 1,$$

protože řešení $\pi_j = 0$ by evidentně také vyhovovalo ostatním $M+1$ rovnicím. Dále: řešení jiných $M+1$ stacionárních rovnic je jednoznačné až na multiplikativní konstantu, a právě díky zmíněné poslední rovnici je toto řešení „tlačeno“ k tomu, aby šlo o pravděpodobnostní rozdělení.

V příkladě se zásobami kamer mohou být rovnice stacionárního stavu vyjádřeny jako

$$\pi_0 = \pi_0 \cdot p_{00} + \pi_1 \cdot p_{10} + \pi_2 \cdot p_{20} + \pi_3 \cdot p_{30}$$

$$\pi_1 = \pi_0 \cdot p_{01} + \pi_1 \cdot p_{11} + \pi_2 \cdot p_{21} + \pi_3 \cdot p_{31}$$

$$\pi_2 = \pi_0 \cdot p_{02} + \pi_1 \cdot p_{12} + \pi_2 \cdot p_{22} + \pi_3 \cdot p_{32}$$

$$\pi_3 = \pi_0 \cdot p_{03} + \pi_1 \cdot p_{13} + \pi_2 \cdot p_{23} + \pi_3 \cdot p_{33}$$

$$1 = \pi_0 + \pi_1 + \pi_2 + \pi_3$$

Dosazení hodnot za p_{ij} do těchto pěti rovnic vede ke vztahům

$$\pi_0 = (0,080)\pi_0 + (0,632)\pi_1 + (0,264)\pi_2 + (0,080)\pi_3$$

$$\pi_1 = (0,184)\pi_0 + (0,368)\pi_1 + (0,368)\pi_2 + (0,184)\pi_3$$

$$\pi_2 = (0,368)\pi_0 + \quad \quad \quad + (0,368)\pi_2 + (0,368)\pi_3$$

$$\pi_3 = (0,368)\pi_0 + \quad \quad \quad + (0,368)\pi_3$$

$$1 = \pi_0 + \pi_1 + \pi_2 + \pi_3$$

(Algebraické) řešení těchto čtyř rovnic vede k simultánnímu řešení

$$\pi_0 = 0,285 \quad \pi_1 = 0,285 \quad \pi_2 = 0,264 \quad \pi_3 = 0,166$$

kterýžto výsledek je (téměř) shodný s výpočtem matice $P^{(8)}$. Takže po mnoha týdnech se pravděpodobnosti výskytu žádné, jedné, dvou a tří kamer v prodejně budou přibližovat k hodnotám 0,285, 0,285, 0,264 a 0,166. Odpovídající střední doby návratu [expected recurrence times] jsou :

$$\mu_{00} = \frac{1}{\pi_0} = 3,51 \text{ týdnů}$$

$$\mu_{11} = \frac{1}{\pi_1} = 3,51 \text{ týdnů}$$

$$\mu_{22} = \frac{1}{\pi_2} = 3,79 \text{ týdnů}$$

$$\mu_{33} = \frac{1}{\pi_3} = 6,02 \text{ týdnů}$$